

Het Humanistisch Verbond

Ontstaan, uitbreiding en crisis (1951-1961)

JAN FRANSEN

Wetenschappelijk medewerker
VU Brussel

INLEIDING

Het *Humanistisch Verbond* (HV) is tot op de dag van vandaag een organisatie met een relatief bescheiden ledenaantal gebleven. Dat staat in schril contrast met het onmiddellijk naoorlogs enthousiasme toen men meende het gros der buitenkerkelijken rond het 'modern humanisme' te kunnen verenigen. Het zette mij er toe aan een verklaring te zoeken voor deze discrepantie vanuit historisch oogpunt (J. Fransen, 1998, 125 p.). In het licht van die probleemstelling komen in dit artikel vier verschillende aspecten van de geschiedenis van het HV aan bod. Ten eerste wordt bondig ingegaan op de doelstellingen die het Nederlands HV bij zijn stichting in 1946 voor ogen had. Het tweede deel gaat dan in op de Vlaamse naamgenoot die in 1951 het levenslicht aanschouwde. Kort wordt de maatschappelijke context geschetst waarin het humanisme hier te lande gedijde. In datzelfde deel wordt gepoogd klaarheid te scheppen in de concrete ontstaansgeschiedenis van het HV en de fundamentele rol die maçonnieke milieus in de concipiëring ervan hebben gespeeld. Het derde deel geeft dan een overzicht van de (moeizame) verspreiding van het humanisme en de ontwikkeling van het lokale afdelingsleven in de jaren vijftig. In het vierde deel wordt aangetoond dat het HV nooit de omvang bereikte die het oorspronkelijk voor ogen had, wat uiteindelijk resulteerde in een crisis aan het eind van de jaren vijftig. Het vormde de voedingsbodem voor het ontluiken van een dissidente tendens binnen het HV, namelijk het 'sociaal humanisme'.

HET ONTSTAAN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND IN NEDERLAND (1946)

In 1946 werd in Nederland door enkele intellectuelen een *Humanistisch Verbond* opgericht. Stimulerende kracht achter dit initiatief was vooral Jaap Van Praag¹, die reeds in 1943 de grondbeginselen van het naoorlogs 'modern humanisme'

¹ J. VAN PRAAG (1911-1981) was medeoprichter van het HV-Nederland en nam het voorzitterschap ervan waar van 1946 tot 1969. Medevoorzitter 'Board of Directors' van de

had uiteengezet in zijn boek *Modern Humanisme, Een Renaissance?*. Fundamentele optie was de uitwerking van een humanistische positieve ethiek, voor de talrijken die voor hun problemen niet langer soelaas vonden in de traditionele godsdienstige moraal.² Ongodsdienstigheid mocht niet langer per definitie gelijkgesteld worden met moreel nihilisme. Een godsdienstige levenshouding was voor de humanisten aldus niet langer een 'conditio sine qua non' voor de verdieping van het eigen levensinzicht. Deze poging tot humanistische gemeenschapsvorming nam niet toevallig vlak na de oorlog een aanvang. Er werd immers tegemoetgekomen aan een essentieel vacuüm in het Nederlands levensbeschouwelijk landschap. De twee traditionele representanten van de buitenkerkelijkheid, namelijk de socialistische partij SDAP en de klassieke vrijdenkersbeweging 'De Dageraad', maakten daar immers na de oorlog om uiteenlopende redenen geen aanspraak meer op (T. Flokstra & S. Wieling, 1986, p. 21). In sociaal-democratische milieus voltrok zich in de onmiddellijke naoorlogse periode een vernieuwing. De SDAP werd opgevolgd door de PVDA die een nieuw politiek verband zou worden waarin een levensbeschouwelijk pluralisme werd gehuldigd. Vertegenwoordigers van de oude SDAP stapten samen met onder andere vooruitstrevende christenen uit de vooroorlogse Christelijk-Democratische Unie en kleine groepen rooms-katholieken rond bladen als 'J.M.' en 'De Christofoor' in het bootje (B. Peper & J. Tinbergen, 1982, pp. 46-47). De klassieke vrijdenkersvereniging 'De Dageraad' van zijn kant verdedigde de belangen van de buitenkerkelijken reeds sedert 1856. Na de Tweede Wereldoorlog was zijn invloed echter marginaal geworden, zodat het naoorlogs humanistisch réveil hen langzaam maar zeker wegconcurrerde. Eén van de voornaamste redenen voor die teloorgang lag besloten in het anachronistisch discours van de vrijdenkers. In tegenstelling tot de humanisten, die zich *naast en op gelijke voet van de erediensen* wilden profileren, bleef men obstinaat vasthouden aan een rabiaat antigodsdienstig programma waarin de strijd *tegen* die erediensen door middel van de verstandelijke rede steevast het centrale thema uitmaakte (P. Derckx & B. Gasenbeek, 1997, p. 34). De humanisten bleken in die zin meer 'up to date': de gemeenschappelijke oorlogservaringen met het nazisme hadden beslist de toenadering bevorderd tussen gelovigen en ongelovigen. Bovendien illustreerde de reeds eerder aangehaalde

in 1952 opgerichte IHEU, verscheidene invloedrijke publicaties als *Modern Humanisme, Een Renaissance?* (1947), *Geestelijke verzorging op humanistische grondslag* (1953) en *Grondslagen van Humanisme* (1982); invloedrijk docent aan HOI (opleiding geestelijke verzorgers), hoogleraar in de humanistiek en antropologie van het humanisme aan de universiteit van Leiden. (P. DERCKX & B. GASENBEEK, 1997, pp. 14-20).

² In 1947 werd het aantal mensen zonder een "kerkelijke gezindte" geraamd op 17% van de Nederlandse bevolking. Dit cijfer is gebaseerd op door het CBS gepubliceerde gegevens van de tienjaarlijkse volkstellingen (H. FABER e.a., 1970, p. 28)

naoorlogse omwenteling in de socialistische milieus dat het streven naar een hegemonische laïciteit ook niet langer in de politieke realiteit te vertalen viel.

HET ONTSTAAN VAN HET HUMANISTISCH VERBOND IN VLAANDEREN (1950-1951)

Had de humanistische wending bij onze noorderburen snel ook enige naklank in onze contreien? Om een aantal factoren leek dat evident. Net als in Nederland lag ook hier het terrein braak voor een vereniging op levensbeschouwelijke grondslag. De klassieke vrijdenkersbeweging was, qua maatschappelijke impact, sedert de Eerste Wereldoorlog langzaam maar zeker aan het terugvallen. Die tendens ging toen samen met de groei van het coalitieregime waarin de katholieke partij permanent een centrale politieke factor vormde. Die coalities steunden alle op de zogenaamde 'trêve scolaire et religieuse', wat in concreto betekende dat socialisten en liberalen de levensbeschouwelijke situatie zoals ze onder de absolute katholieke meerderheden tot stand was gekomen zonder meer aanvaardden. Door die capitulatie werd het hele levensbeschouwelijk dossier volkomen geblokkeerd. Door die evolutie werden militante vrijdenkers binnen de 'linkse' partijen steeds meer geïsoleerd wat onvermijdelijk een verzwakking betekende. De politieke herverkaveling volgens de breuklijn sociaal-conservatief en sociaal-progressief versterkte die tendens uiteraard (J. Tyssens & E. Witte, 1996, pp. 89-90). Desondanks kon de vrijdenkersbeweging zich organisatorisch nog min of meer handhaven tijdens het Interbellum. De in 1929 opgericht 'Vlaamse Vrijdenkersfederatie' telde in 1937 meer dan 40 aangesloten verenigingen, waarvan er 20 als echt werkend werden geregistreerd (J. Tyssens & E. Witte, 1996, p. 95). Na de Tweede Wereldoorlog verliep het uitbouwen van een nieuwe structuur echter heel moeizaam. De 'Vlaamse Vrijdenkersfederatie' kreeg pas in 1951 een opvolger met de 'Vrijdenkersunie' die in de daaropvolgende jaren zeker geen toonbeeld van dynamisme was.³ Van het grote aantal verenigingen in 1937 bleven er trouwens anno 1951 zo goed als geen meer over. Buiten het Antwerps 'bastion' is er immers voor de naoorlogse periode geen enkele aanwijzing voor het bestaan van geconsolideerde vrijdenkerskernen in Vlaanderen. Binnen de metropool bleef 'De Vrijdenkersunie' wel nog steeds teren op een aantal kleinschalige activiteiten als 'Het Feest van de Vrijzinnige Jeugd'⁴ en controleerde het de Antwerpse afdeling van 'De Belgische Vereniging ter Bevordering van de Lijkverbranding'.⁵ Het antigodsdienstig discours van de Vlaamse vrijdenkers leek, net

³. *De Vrijdenker*, november 1952, p. 1.

⁴. *Vrijdenkersalmanak*, Uitgave van de Vrijdenkersunie, 1952.

⁵. W. CALEWAERT, 'Over Crematie', In: *Het Vrije Woord*, oktober 1957, p. 74.

als dat van hun Nederlandse geestesverwanten van 'De Dageraad', veeleer een overblijfsel uit het 19de-eeuws verleden.

Wel ontwikkelde zich eind jaren dertig in West-Vlaanderen de vrijzinnige pressiegroep van 'De Vrienden van het Officieel Onderwijs' die door middel van een eigen nieuwe onderwijsdoctrine een hernieuwde dynamiek op vlak van het schooldossier mogelijk maakten. Door de subsidiëring van het katholieke net te aanvaarden, slaagde men erin als compensatie het openbare schoolnet uit te breiden daar waar het tot dan toe ontbrak. In deze strategie zag Jeffrey Tyssens "*een geleidelijk op autonome basis groeiende Vlaams-vrijzinnige tegencultuur*" als alternatief voor de traditionele dominante Franstalige vrijdenkerij (J. Tyssens, 1993, p. 393). Het spreekt vanzelf dat het humanistisch pluralisme (gemeenschapsvorming naast de erediensten) in dergelijke context beter gedijde dan het vrijdenkersradicalisme (de hegemone laïciteit). Toch bleef het na de oorlog nog een aantal jaren wachten op de Vlaamse equivalent van het Nederlands HV. Tussen 1946 en 1950 bleef de Nederlandse invloed in Vlaanderen beperkt tot de aansluiting van een beperkt aantal individuele leden, waaronder als meest bekende Gerard Walschap. Een bescheiden (en mislukte) poging om in 1948 tot een afdeling Vlaanderen te komen niet te na gesproken⁶, bleef het wachten tot 1950 alvorens schot in de zaak kwam. De levensbeschouwelijke polarisering kende toen immers een opstoot door de Koningskwesitie en de eruit voortvloeiende meerderheidspositie van de CVP. De besprekingen met het oog op de oprichting van een Vlaams HV namen dan ook niet toevallig dat jaar een aanvang.

Uit het weinige wat geschreven werd over die vroegste geschiedenis van het HV wordt deze voorgesteld als het geesteskind van Robert Dille⁷, toenmalig directeur van de Antwerpse Stedelijke Hogere en Middelbare School. Deze zou, via zijn broer Frans, in 1950 in contact zijn gekomen met stichtend ondervoorzitter Garnt Stuiveling van het Nederlands HV. Vooreerst sloot hij zich hier bij aan maar besloot enige maanden later reeds zich aan een gelijkwaardig initiatief in Vlaanderen te wagen. Hij nam met het oog daarop dan contacten met enkele geïnteresseerden waaronder Karel Cuypers⁸, studieprefect aan

⁶. Brief Van Den Berkhof aan Peeraerts, 14 april 1948, Rijksarchief Utrecht, HV Nederland, nr. 272.

⁷. R. DILLE (1914-1995) was een tijdlang lid van het HV Nederland, in 1951 werd hij dan medestichter van het Vlaams HV, waarvan hij achtereenvolgens secretaris-penningmeester (1952-1956), ondervoorzitter (1970-1972) en voorzitter (1972-1977) werd. Was tevens sedert 1953 bestuurslid van de Antwerpse afdeling. Later secretaris UVV (1971) en vervolgens voorzitter (1972-1981), co-voorzitter 'centrale vrijzinnige raad'. (J. FRANSEN, 1998, Bijlage 1).

⁸. K. CUYPERS (1902-1986) was stichtend voorzitter van het HV (1951-1964), tevens sedert 1953 bestuurslid Antwerpse afdeling, stichtend lid en jarenlang bestuurslid 'Board of Directors' IHEU en één der 7 leden van het 'Executive Committee' (1952-1975); mede-

het atheneum van Hoboken en Lucien De Coninck⁹, hoogleraar biologie aan de RUG. Samen met enkele andere intellectuelen richtten zij dan eind 1951 het HV op (W. Matthijs, 1981, p. 27 & E. Willekens, 1987, pp. 27-29). Deze versie van de feiten is ongetwijfeld juist hoewel onvolledig. Grondig archief-onderzoek leerde immers dat vrijmetselaarskringen doorslaggevend zijn geweest in de concipiëring van het HV in Vlaanderen. Een korte blik op de verhouding van vrijmetselarij tot de vrijzinnige traditie in het algemeen leert dat dit niet zo verwonderlijk is. Reeds sedert de jaren dertig van de vorige eeuw voltrok zich een proces waarbij vrijmetselarij en verzuchtingen naar een lekenstaat hand in hand gingen. Het jonge België werd immers geconfronteerd met de absolute kerkelijke machtsaanspraken op staat en samenleving. De loges tellden toen, gezien ze vooral boogden op de liberale verlichtingstraditie, voornamelijk voorstanders van die lekenstaat onder haar leden. De katholieke machtsaanspraken in het post-revolutionaire België bewerkstelligden dan ook al gauw de identificatie van liberalisme, vrijmetselarij en antiklerikalisme (E. Witte, 1996, p. 52). De loges zouden zo na verloop van tijd enkel nog rekruteren in milieus die de laïcisering van de samenleving genegen waren. Die eensgezindheid maakte trouwens een politiek activeringsproces mogelijk zodat de loges vanaf 1846 zowat de steunpilaren zouden vormen van de liberale partijformaties (E. Witte, 1996, p. 54). Het verbod op politieke en religieuze discussies werd uiteindelijk in 1854 uit de statuten van het 'Grootoosten' geschrapt. Op die manier kwam het dan ook tot een breuk met de Angelsaksische vrijmetselarij waar dat verbod onverminderd van kracht bleef. De verzuchting naar de lekenstaat zou van dan af een wezenkenmerk van de Belgische vrijmetselarij blijven. Dat bleek trouwens ook uit de fundamentele bemiddelaarsrol die deze heeft gespeeld in de oprichting van de eerste burgerlijke vrijdenkersbonden medio 19de eeuw (E. Witte, 1977, pp. 200-201). Eind 19de eeuw zette er zich echter een depolitisering in van de maçonnieke werkzaamheden. De toenemende sociaal-economische spanningen in die periode maakten de ruimte voor een gemeenschappelijk actieprogramma steeds kleiner terwijl ook de doorvoering van het Algemeen Meervoudig Stemrecht de vrijmetselarij aan politieke invloed deed inboetten (E. Witte, 1983, pp. 253-254). Dit zou na de Eerste Wereldoorlog leiden tot een identiteitscrisis van de vrijmetselarij wat haar verhouding tot de profane wereld betrof. Bovendien werd het specifiek vrijzinnig engagement zeker niet bevorderd door de pogingen om weer voeling

oprichter 'Werkgemeenschap Leraars in Ethiek' (1954), jarenlang secretaris en bezielende kracht van het 'Raadgevend Comité voor Lekenmoraal en Filosofie' bij het NIR (1955), eerste secretaris UVV (1965). (J. FRANSEN, 1998, Bijlage 1).

⁹ L. DE CONINCK (1909-1988) was stichtend lid HV, lid beheerraad, nationaal voorzitter HV (1964-1970), stichtend voorzitter Gentse afdeling HV (1952-1959), eerste voorzitter UVV (1971-1975), stichtend lid IHEU en lid 'Board of Directors' van de IHEU, (J. FRANSEN, 1998, Bijlage 1).

te krijgen met de Angelsaksische vrijmetselarij (J. Tyssens, 1993, p. 222). In die context gaf de obediëntie nu wel impulsen tot onderzoek en bezinning over het waarom van verlies aan maatschappelijke uitstraling en impact van de orde in België (J. Tyssens, 1993, p. 223). Die reflectie kon ook teruggevonden worden in een aantal Vlaamse loges die ten grondslag zouden liggen van het naoorlogs HV. Begin jaren dertig werd onder impuls van de oudste Vlaamse loge 'Marnix van Sint-Aldegonde' overgegaan tot de stichting van andere Nederlandstalige loges in Gent en Brussel. Zowel het Gentse 'De Zwijger' als het Brusselse 'Balder' zouden ontmoetingscentra worden van vele bij uitstek Vlaamse vrijzinnigen, die zich ten aanzien van het profane leven kost wat kost dynamischer wilden opstellen. 'De Zwijger' bijvoorbeeld was opgericht om een vrijzinnige elite van de RUG te recruteren. Onder de stichtende leden bevond zich onder andere De Coninck, die samen met Cuypers de profilering van het HV in Vlaanderen bewerkstelligd heeft. Uit één van zijn eerste maçonnieke teksten bleek toen duidelijk een sterke wil tot engagement ten aanzien van de vrijzinnigheid in Vlaanderen:

"De oprichting van een Vlaamse loge in een stad met een pas vervlaamste universiteit is een noodzaak, een noodzaak voor de expansie van het vrije denken in Vlaanderen, een noodzaak voor het toetreden van die Vlamingen voor wie het Frans een hinderpaal is" (E.S.T.B., 1990, p. 35).

Het verraadt inderdaad duidelijk de dynamiek die men vanuit deze loge zou ontwikkelen in het profane vrijzinnige leven. Geheel in die lijn haalt Tyssens dan ook aan dat het

"[...] De Zwijger [is] die precies de maatschappelijke inplanting zou verwezenlijken welke de twee oude loges meer bleken te missen. Dat zou vooral blijken na de oorlog wanneer De Zwijger het maçonnieke draagvlak zou leveren waarop het Humanistisch Verbond zou kunnen ontstaan" (J. Tyssens, 1995, p. 258).

Om het verhaal opnieuw laten aan te knopen bij de stichting van het HV is het inderdaad zo dat Dille in de winter van 1950-'51 contacten zocht met broeders uit de loges 'Marnix', 'De Zwijger' en 'Balder'. De voorbereidende werkzaamheden zouden dan ook in die kringen terug te vinden zijn. Op 12 april 1951 kwamen broeders uit de drie voornoemde loges bij elkaar voor een eerste contactvergadering met het oog op de oprichting van een HV. Voor 'Marnix' betroffen het de reeds eerder vernoemde Dille en Cuypers. Naast hen participeerden uit deze loge ook A.B.¹⁰, Frans Camerlinckx en Louis Van Laar aan

¹⁰. Voor deze vrijmetselaar werd teneinde discretie te waarborgen een fictieve afkorting gemaakt (A.B.).

het initiatief. Voor 'De Zwijger' tekenden Romain Ruysen, Lucien De Coninck, Louis Hebbelinck en Herman Thiery. Voor 'Balder' tenslotte waren Leopold Flam, Marcel Hofmans, Gaston Bouckaert en Raymond Herreman aanwezig. De stichtende leden waren daarmee terzelfdertijd heel duidelijk afkomstig uit de tertiare sector (en dan vooral het onderwijs). Over Dille, Cuypers en De Coninck hadden we het al. A.B. was leraar muziekgeschiedenis aan het Conservatorium van Antwerpen. Camerlinckx werd teruggevonden als leraar aan de Antwerpse Hogere Handelsschool. Bouckaert vervulde de functie van studiefunctie aan het atheneum van Etterbeek. Hebbelinck, Flam en Hofmans waren allen leraars aan respectievelijk de athenea van Gent, Brussel en Sint-Gillis.¹¹ Van Laar werd met ingang van april 1950 hoofdinspecteur van het Antwerps Stedelijk Onderwijs (H. Van Daele, 1969, p. 285). Ruysen leidde het laboratorium voor farmaceutische en medische chemie aan de RUG (*Liber Memorialis*, 1980, p. 349). Herreman en Thiery tenslotte waren respectievelijk ambtenaar bij de senaat (F. Closset, 1961, p. 6) en directeur van de Gentse stadsbibliotheek (B. Kemp, 1974, p. 19). Samen bespraken zij het opzet van het toekomstig HV en het resultaat ervan werd gegoten in een principie verklaring die geen wijzigingen meer zou ondergaan. Het bevatte de doelstellingen van wat door de stichters werd beschouwd als een "praktische profane vrijmetselarij".¹² Wat bedoelde men daar nu echter mee?

We weten reeds dat de vrijmetselarij in België traditioneel mobiliserend werkte voor de geestelijke en morele elite van de vrijzinnige gemeenschap. Deze vond hier een milieu waarin het de kans had een positieve levensbeschouwing te ontplooiën buiten de alomtegenwoordige confessionele moraal om. De doorsnee-onkerkelijke bleef echter tot dan toe van een niet-confessionele levensruimte verstoken.¹³ Wat de vrijmetselarij op dat vlak dus was voor een vrijzinnige elite, zou het profaan HV voor een breder publiek moeten worden. De vernoemde vrijmetselaars vormden aldus een profaan intellectueel milieu waar

¹¹ *Verslag van de Eerste Contactvergadering met het oog op de oprichting van een Humanistisch Verbond*, 12 april 1951, privéarchief, L. Wuytens-De Coninck, omslag 1.

¹² *Verslag van de Eerste Contactvergadering met het oog op de oprichting van een Humanistisch Verbond*, 12 april 1951, Privé-archief, L. Wuytens-De Coninck, omslag 1.

¹³ In tegenstelling tot de reeds vermelde raming in Nederland zijn er voor de omvang van de buitenkerkelijkheid in België in de jaren vijftig geen degelijke cijfers voor handen. Auteurs als Billiet en Dobbelaere gelden als specialisten terzake maar de jaren vijftig zijn door hen echter grotendeels verwaarloosd (zie onder andere K. DOBBELAERE, 1980, pp. 5-20 & J. BILLIET, K. DOBBELAERE e.a., 1982). Binnen humanistische kringen zelf spreekt men in de jaren vijftig voortdurend van zowat 'de helft van de bevolking'. Veel hangt uiteraard af van de criteria die daarvoor worden gebruikt. Een wat meer objectieve aanduiding wordt gevonden bij Jan Dhondt. Hij schatte, met veel zin voor nuance, het aantal 'kerkelijken' begin vijftiger jaren in België nog slechts op 47 à 48% van de bevolking. (J. DHONDT, 1956, p. 100).

een ruim buitenkerkelijk publiek voor zichzelf aan een positieve en los van de confessionele moraal staande levensbeschouwing zou kunnen werken zonder daarom vrijmetselaar te zijn. Op te merken valt aldus toch de continuïteit met de dynamiek naar het profane leven toe die we reeds in het Interbellum in deze loges merkten. Toen aldus over vorm en inhoud van het toekomstige HV een consensus was bereikt kreeg het initiatief ook duidelijk zijn fiat van het 'Grootoosten' dat zich samen met de drie betrokken werkplaatsen bereid verklaarde de uitbouw ervan gedurende de eerste maanden van zijn bestaan financieel te steunen. Dille voorzag als minimale kapitaalsnoodwendigheid 60.000 fr. waarbij ieder der Vlaamse werkplaatsen zou instaan voor 10.000 fr. en het GO zelf voor 20.000 fr.. De overige 10.000 zou van particulieren moeten komen.¹⁴

Belangrijker echter was dat het HV vanuit inhoudelijk oogpunt bekeken een maçonnieke stempel zou dragen. De door de vrijmetselaars uitgewerkte beginselverklaring illustreert dat ook ten volle. De vrijmetselarij is een op universele broederschap gericht initiatiek genootschap waarbinnen de leden de divergenties die hen in het profane leven verdelen trachten te overstijgen. Wilde men met maçonnieke ideeën naar buiten komen diende men onvermijdelijk vaag te blijven. De humanist dacht en handelde immers net als de vrijmetselaar steeds ten individuelen titel en mocht in zijn gewetensvrijheid geenszins beknot worden. De afwezigheid van elke duidelijke richtlijn in de principesverklaring illustreert dat ook ten volle. Hoe precair deze situatie lag laat zich bijvoorbeeld afleiden uit het verschil in definiëring van het humanisme tussen Nederlanders en Vlamingen. In de Nederlandse beginselverklaring wordt het humanisme gedefinieerd als

“een levens- en wereldbeschouwing die zich baseert op de mens als bijzonder deel van het kosmisch geheel zonder uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid” (H. Lips, 1971, pp. 107-108)

In Vlaanderen daarentegen ijverde men voor

“een volledige gelijkberechtiging van alle mensen, welke ook hun levens- en wereldbeschouwing weze” (W. Matthijs, 1981, p. 29)

Het al dan niet bestaan van God werd aldus buiten beschouwing gelaten. Dit lijkt enigszins paradoxaal gezien het feit dat een a-godsdienstige houding per definitie toch wel een wezenlijker kenmerk is voor het Vlaamse humanisme dan voor het Nederlandse. Het in het Vlaamse humanisme ingesloten univer-

¹⁴. *Verslag van de Eerste etc. ...*, omslag 1.

salisme liet dat echter niet toe gezien een opperwezen op dat ogenblik ook binnen maçonnieke kringen een preciaire zaak was. Na de Tweede Wereldoorlog waren de spanningen, in het kader van de Koude Oorlog en de uitbreiding van de Amerikaanse invloedssfeer in Europa, tussen Angelsaksische en continentale vrijmetselarij ten top gedreven. Een uiting hiervan was de strijd die werd geleverd over het al dan niet aanvaarden van de 'Opperbouwmeester van het Heelal' als maçonniek godssymbool (L. Apostel, 1992, pp. 44-45). Gezien het Vlaams HV dus enkel *universele* maçonnieke ideeën had uit te stralen lag het ook voor de hand dat het humanisme nooit "*een levensbeschouwing zonder uit te gaan van een persoonlijke godheid*" naar Nederlands voorbeeld kon worden, gezien men hierover, vooral in de jaren vijftig, ten zeerste verdeeld was in maçonnieke kringen zelf. Kortom, het gemis aan enige referentie naar een persoonlijke godheid in de beginselverklaring van het Vlaams HV is een tekenende illustratie van het feit dat de doelstellingen niet anders konden dan zeer ruim en dientengevolge zeer vaag opgevat te worden. De individuele gewetensvrijheid was immers, bij wijze van spreken, het heilige huisje waartegen niet gestoten kon worden.

MOEIZAME UITBREIDING VAN HET HV IN VLAANDEREN (1952-1958)

Bij de eerste vergadering van het HV werd een 4000-tal leden 'bij vertrek' verwacht waarvan een 1000-tal zich individueel aansloten en een 3000-tal zouden voortkomen uit collectieve aansluitingen van verenigingen die als para-humanistische organisaties zouden beschouwd worden. Er werd daarbij in alle mogelijke richtingen gezocht: van cultuurverenigingen (onder andere Willems- en Vermeylenfonds), studenten- en oudstudentengroeperingen (onder andere 't Zal Wel Gaan en Liberaal Vlaams Studenten Verbond) tot pedagogische (onder andere het Algemeen Verbond ter Bevordering van het Officieel Onderwijs) en politieke groeperingen (onder andere liberale jonge wacht en de socialistische jeugd).¹⁵ Enkele stichtende leden waaronder Karel Cuypers en Lucien De Coninck als de meest dynamische krachten reisden onvermoeibaar verschillende van die groeperingen af om er de beginselen van het humanisme uiteen te zetten. Ondanks die inspanningen bleven collectieve aansluitingen uit. Geen enkele vereniging bleek geneigd zichzelf tot een 'para-humanistische' organisatie om te dopen. Zoals verder in dit artikel nog zal blijken was 4000 leden dan ook veel te hoog gegrepen.

¹⁵ *Verslag van de Eerste Contactvergadering met het oog op de oprichting van een Humanistisch Verbond*, 12 april 1951, privé-archief, L. Wuytens-De Coninck, omslag 1.

Belangrijk is ook de onoverbrugbare kloof tussen het HV en wat in het Zuiden des lands aan vrijzinnige groeperingen aanwezig was. Reeds eerder werd gesproken over de diepe kloof tussen het rationalistisch geïnspireerd en hegemonisch laïcitéstreven van de Franstalige vrijdenkerij en het levensbeschouwelijk pluralisme van het Nederlands/Vlaams humanistisch model. Dat pluralisme was, zoals ook eerder gezegd, een pragmatische strategie teneinde het hoofd te kunnen bieden aan de oppermachtige katholieke zuil in het Vlaamse landsgedeelte. Een dergelijke 'tolerante' houding werd dan ook nadrukkelijk verguisd door de oude 'Fédération Nationale des Libres-Penseurs' die in het Zuiden des lands nog steeds de scepter zwaaide. Als er dan al iets te merken was van de Noordelijke optiek in het Zuiden was het dan nog op plaatselijk vlak namelijk Charleroi. Daar zette zich rond 1954 de kring 'Le Réveil' af tegen de sclerose van de 'Fédération nationale', om zich na enige tijd als 'Cercle Rationaliste et Humaniste Belge' te profileren. Van enige (rudimentaire) samenwerking echter tussen de humanisten van het Noorden en de rationalisten van het Zuiden zou pas sprake zijn in 1957 met de oprichting van de Brusselse 'Union Rationaliste' dat zich vooral in kringen van enige ULB-intellectuelen situeerde. Meer dan de organisatie van een gezamenlijk congres zat er toen echter nog niet in (J. Tyssens, 1995, p. 63). Het verschil in optiek tussen het humanistische Noorden en het rationalistische Zuiden liet zich trouwens ook afleiden uit de filosofische bespiegelingen van de twee grote ideologen van het humanisme hier te lande, met name Cuypers en De Coninck. Zij huldigden voor veel vrijdenkers wel een zeer bijzondere (en persoonlijke) opvatting van het humanisme. Beiden zochten ze de bronnen van het humanisme in de 'religie'. Deze diende in zijn oorspronkelijke etymologische betekenis hersteld en aldus onderscheiden te worden van de dogmatische godsdiensten waarmee het reeds eeuwen verbonden werd geacht.¹⁶ Voor Cuypers bijvoorbeeld kregen oude begrippen als 'religie' en 'vroomheid', in de humanistische gedachtenkring getransponeerd, een heel nieuwe inhoud. De 'religie' was er ontwikkeld tot een kosmische bezinning waarbij zich vooral een drang naar het kennen van de werkelijkheid via wetenschap liet gelden. De 'vroomheid' was in humanistische termen vertaald het ontzag voor het leven en het zoeken naar de diepere zin van het wezen, de oorsprong en het doel van de verschijnselen in de complexiteit en de vermoede eenheid van het heelal. De potentieel aanwezige religieuze drang moest aldus niet verdrongen worden zoals in klassiek rationalistische termen, maar

¹⁶ Verslag van De Coninck over het debat over 'humanisme en persoonlijk leven' gehouden op de regionale IHEU-conferentie van 1955 te Antwerpen, privé-archief, L. De Coninck-Wuytens, omslag 6.

wel omgezet in de behoefte naar wetenschappelijke vorsing of artistieke vormgeving.¹⁷

Al het voorgaande leidde ertoe dat pas in de loop van de jaren zestig de Noordelijke optiek ook zou doordringen in Franstalige kringen.¹⁸ Het dient tevens gezegd dat het schisma tussen vrijdenkers en humanisten in de Belgische casus een afspiegeling zijn van een bredere tegenstelling. Ook op supranationaal vlak immers konden deze het niet met elkaar vinden. Dat bleek maar al te duidelijk uit het feit dat beiden afzonderlijk verenigd bleven in respectievelijk de 'Union Mondiale des Libres-Penseurs' en de in 1952 opgerichte 'International Humanist and Ethical Union' (waar het Vlaams HV trouwens medelid van was) (P. Derckx & B. Gasenbeek, 1997, pp. 85-86).

Wilde men het humanisme verder activeren zou ook plaatselijk het humanistisch verenigingswezen van de grond moeten komen. De mensen die aan de basis lagen van dat plaatselijk afdelingsleven waren net als de nationaalstichters vaak mensen werkzaam in het onderwijs en met uitgesproken intellectualistische allures. De allereerste afdeling Gent, gesticht op 14 november 1952, vormt daarvan een eerste duidelijke illustratie. Onder de stichtende leden bevonden zich de RUG-hoogleraars De Coninck, die voor tien jaar het voorzitterschap ervan zou opnemen, de reeds vermelde Ruysen, Elie Van Bogaert, verbonden aan de faculteit der rechtsgeleerdheid en Hans Van Werveke, verbonden aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Bij de initiatiefnemers hoorden voorts voornamelijk Gentse athenealeraars zoals Louis Hebbelinck en Marcel Bots.¹⁹ Voor de Antwerpse afdeling zijn de initiatiefnemers door een gebrek aan archiefmateriaal niet meer adequaat te identificeren.²⁰ Wel weten we dat de eerste openbare vergadering werd gehouden op 15 januari 1953 met een academische zitting en spreekbeurten van Cuypers en Antoon Vloemans, leraar zedenleer aan Dille's instelling.²¹ Zijn de stichters ons onbekend dan maakt een globale blik op de jaren vijftig wel duidelijk dat ook hier de voornaamste bestuursleden in het onderwijs dienen gezocht te worden. Dille en

¹⁷. K. CUYPERS, 'Inleidende toespraak', In: *Diogenes*, juli 1959, p. 5.

¹⁸. Dat zou eerst gebeuren met de als nationale structuur functionerende 'Stichting voor Morele Bijstand aan Gevangenen' en vervolgens in de tweede helft der zestiger jaren met organisaties als de 'Ligue Humaniste' die in een aantal Waalse steden opereerde (J. TYSENS & E. WITTE, 1996, p. 123).

¹⁹. *Verslag Stichtingsvergadering van de Gentse afdeling*, 14 november 1952, Privé-archief, L. Wuytens-De Coninck, omslag 2.

²⁰. Hoewel Antwerpen samen met Gent steeds het hechtste bolwerk is geweest van het HV is het archief spoorloos. Zowel contacten met het HV alsmede met levende en toenmalige bestuursleden leverden niets op. In tegenstelling met HV-nationaal en de Gentse afdeling was geen privé-archief voor handen.

²¹. R. DILLE, 'Verslag van de Openingsvergadering van het Humanistisch Verbond te Antwerpen', In: *Diogenes. Maandschrift voor Ethische Cultuur*, januari 1953, p. 62.

Cuypers zijn al bekend. In de tweede helft van de vijftiger jaren werd het voorzitterschap van de afdeling waargenomen door de hoogleeraar Rudolf Roels. Actieve bestuursleden als Herman Buskens, Michel Oukhow en André Vanhassel waren allen relatief jonge athenealeraars.²²

Na Antwerpen en Gent zou men moeten wachten tot de zomer van 1955 alvorens het humanisme op lokaal niveau verder doorgang zou vinden met de stichting van een kern te Brugge. Op 20 oktober 1955 werd onder impuls van Raymond Maeckelberghe, René Anselin en Constant Martony in huiskamerbijeenkomst de stichtingsvergadering gehouden (R. Anselin, 1996, p. 15). Maeckelberghe was toen leraar wiskunde aan de Brugse rijksmiddelbare school, Anselin germanist en leraar aan de Brugse rijkstechnische school, terwijl Martony geschiedenisleraar was aan het Brugs atheneum. Zij zouden respectievelijk voorzitter, secretaris en ondervoorzitter worden van de nieuwe afdeling. Naast dezen zouden zich in de jaren vijftig vooral ook Jaak Fontier, die zedenleer en Nederlands gaf aan de rijksmiddelbare school van Sint-Andries en Albert Claes, die liberaal gemeenteraadslid en advocaat was, actief in het HV profileren.²³ Op 21 maart 1956 volgde dan uiteindelijk de Brusselse afdeling onder impuls van de toenmalige inspecteur moraal Richard Van Cauwelaert²⁴ die ook de eerste plaatselijke voorzitter zou worden. Hij ronselde dan blijkbaar verschillende leraars moraal om het bestuur samen te stellen. Het betrof onder andere Albert Marissens, die een tijdlang leraar moraal was aan het Vilvoords atheneum en Van Cauwelaert in 1958 zou opvolgen als voorzitter van de afdeling, Hendrik Vannerum, leraar zedenleer aan het Brussels atheneum en eerste ondervoorzitter en Frans Schellens die, voor hij studieprefect werd aan het Molenbeeks atheneum, leraar moraal was aan het Hobokense atheneum van Cuypers. Schellens werd secretaris en latere voorzitter van de afdeling.

In 1955 kwamen ook een aantal kleinere afdelingen tot stand. Na Brussel trachtte Van Cauwelaert ook in Leuven het humanistisch verenigingsleven van de grond te krijgen. Ook hier werd het eerste bestuur dan ook niet toevallig vooral bevolkt door mensen uit het moraalonderwijs. De eerste secretaris, Christiaene Baelus, was lerares moraal aan het Leuvens atheneum. Stichtende leden Jolanda Van Den Plas en P. Van Beeck vervulden dezelfde functie aan

²² Ledenlijst afdeling Antwerpen, s.d., AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 9.196.

²³ Ledenlijst HV-afdeling Brugge, s.d., AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 9.196.

²⁴ R. VAN CAUWELAERT was een heel invloedrijke figuur binnen het verbond. In 1948 werd hij als enige belast met de inspectie voor de moraal cursus in middelbaar en normaalonderwijs. Onder zijn impuls werd in de schoot van het HV een 'Werkgemeenschap Leraars voor Ethiek' (1954) opgericht dat zich over verschillende plaatsen in Vlaanderen uitbreidde. Hij was tevens stichtend voorzitter van de Brusselse afdeling van het HV (1956), verschillende jaren lid van de Beheerraad van het HV en een tijd voorzitter van het 'Raadgevend Comité voor Lekenmoraal en Filosofie' bij het NIR (1958). (J. FRANSEN, 1998, Bijlage 1).

respectievelijk de rijksmiddelbare scholen van Kessel-Lo en Heverlee. Eerste voorzitter, Carlos Vergucht, was hoofd van een dienst van een niet nader te bepalen ministerie.²⁵ De afdeling Blankenberge ontstond dan onder impuls van eerste secretaris Phliep Polk, toendertijd te Gent assistent bij De Coninck. Voorzitter van het eerste Blankenbergs bestuur werd Fernand Kesteloot, leraar moraal aan het Blankenbergs atheneum.²⁶ Te Mechelen was vooral Roger Van De Ven, leraar moraal aan het Mechels atheneum en eerste secretaris, de stuwende kracht. Eerste voorzitter werd de advocaat Adolf Houtekier.²⁷ Oostende kreeg als eerste voorzitter Fernand Smissaert en als secretaris Alfons Laridon.²⁸ Hun functie is echter onduidelijk gebleven. Wanneer in 1958 een balans werd opgemaakt kon echter bezwaarlijk van een grote belangstellings-toevloed gewaagd worden. Antwerpen met 328 leden en Gent met 440 vertegenwoordigden samen bijna de helft van de eerder bescheiden humanistische populatie (1500-tal personen²⁹) die nochthans over negen afdelingen verspreid was. Ook Brussel kon met zijn 239 leden nog tot een bolwerk gerekend worden. In tweede orde van grootte volgden dan Mechelen met 166 leden en Brugge en Oostende met nog slechts respectievelijk 112 en 95 'eenheden'.³⁰ Die moeizame voortgang wordt nog eens bevestigd door het feit dat buiten de voornoemde plaatsen het verbond zelfs in het geheel niet van de grond raakte. Ondanks verwoede pogingen van het hoofdbestuur waren er tussen 1956 en 1960, buiten het in 1959 opgerichte Boom (met als stichtend voorzitter de leraar

^{25.} Wij houden eraan J. Van Den Plas te danken voor de gegevens in verband met de stichting van de afdeling Leuven. Bij gebrek aan archief was dit nog de enige mogelijkheid om de namen van de stichters te achterhalen.

^{26.} Wij houden eraan G. De Vriese te danken voor de gegevens in verband met de stichting van de afdeling Blankenberge.

^{27.} Wij houden eraan W. Krols te danken voor de gegevens in verband met de stichting van de afdeling Mechelen.

^{28.} Wij houden eraan R. Bens te danken voor de gegevens in verband met de stichting van de afdeling Oostende.

^{29.} Met dit cijfer worden diegenen bedoeld die vallen onder één der onderstaande categorieën:

- Lidmaatschap A (150.-F): lidgeld en abonnement op maandelijks HV-periodiek *Het Vrije Woord*

- Lidmaatschap B (30.-F): bijkomend gezinslid zonder *Het Vrije Woord*

- Lidmaatschap C (250.-F): steunend lid met VW en *De Moralist* (blad van de Leraars Ethiek)

- Lidmaatschap D (300.-F): steunend lid met VW, DM en *Pro & Contra* (blad van de humanistische jeugd)

- Lidmaatschap E (100.-F): Leraars Ethiek met DM

Lidgeld kon desgevallend ook los van een abonnement op het VW betaald worden (50.-F). Verder werd bij toetreding geen enkele engagementsverklaring verwacht. Zie: Brief secretaris HV aan afdelingsbesturen, 8 december 1959, VUB-archief, Karel Cuypersfonds, 77.

^{30.} Brief Demeester aan afdelingen, 17 september 1958, privéarchief, J. Engelen, map 0035.

moraal Luc Devuyt.³¹), geen nieuwe geconsolideerde kernen meer bijgekomen. Besturen werden met uitermate veel moeite bijeengebracht en daar waar het dan al gebeurde dat een min of meer stabiel bestuur tot stand kwam, werd het moeilijk het hoofd boven water te houden. Bij deze laatste categorie behoorden ongetwijfeld nog de in 1956 gestichte afdelingen van Leuven en Blankenberge die elk niet meer dan een veertigtal leden vertegenwoordigden. Nog veel moeizamer ging echter de doorbraak van het HV in regio's als Limburg en Zuid-Vlaanderen. In Zuid-Vlaanderen had men vanaf medio jaren vijftig vruchteloos pogingen ondernomen in Veurne, Ieper en Ronse om tot nieuwe afdelingen te komen. Vooral in de laatste nochtans had men bijvoorbeeld enkele troeven in handen. De studieprefect van het koninklijk atheneum te Ronse, Walter Debrock, was HV-lid terwijl op initiatief van de plaatselijke leraar moraal De Raeve er ook reeds een humanistische jeugdafdeling aan het atheneum aldaar ontstond.³² Net als Ronse was ook Kortrijk een Zuidvlaamse stad waar sedert 1956 reeds werd gesproken van een afdeling. Meer dan een jeugdafdeling onder leiding van de Kortrijkse leraar moraal M. Vanachter zou er toen niet komen.³³ Het potentieel om tot een bestuur te komen was nochtans net als in Ronse permanent aanwezig. Verschillende vrijzinnige schoolhoofden, athenealeraars en liberaal volksvertegenwoordiger Valère Tahon hadden steeds hun interesse betoond.³⁴ De eigenlijke stichting zou dan uiteindelijk gebeuren onder impuls van de eerder genoemde Vanachter en de onderwijzer H. Deneckere op 3 december 1960.³⁵ Het jaar erop zou er echter nog steeds geen spoor te ontdekken zijn van enige activiteit.

Kreeg men in Zuid-Vlaanderen moeilijk voet aan grond dan zou dat in het Limburgse niet anders zijn. In 1957 zou het hoofdbestuur, weerom via de bedrijvige Van Cauwelaert, ook hier het humanisme trachten te activeren. De reeds bij het HV aangesloten Jan Engelen, die leraar zedenleer was aan het atheneum van Sint-Truiden, zou op zijn verzoek contact opnemen met drie anderen die reeds aangesloten waren bij het HV. Het betrof de studieprefect van de Hasseltse rijksmiddelbare school Theo Van Stichel, de directeur van de rijksnormaalschool Herman Corijn en Leopoldsburgse atheneumleraar G. Maréchal.³⁶ Stichtingsvergaderingen in juni 1957 en maart 1958 kregen geen verder gevolg. Pas in

³¹. 'Afdelingsleven: De nieuwe afdeling Rupelstreek', In: *Het Vrije Woord*, december 1959, p. 293.

³². 'Mededelingen Werkgemeenschap Leraars voor Ethiek', In: *Diogenes*, maart 1955, p. 28.

³³. *ibidem*, p. 28.

³⁴. *Rapport activiteit Kortrijk van 12 tot 23 mei 1959*, privé-archief, S. Pauwels, omslag 56.

³⁵. 'Jaarvergadering van het Humanistisch Verbond', In: *Het Vrije Woord*, oktober 1960, p. 247.

³⁶. Brief Van Cauwelaert aan Engelen, mei 1957, privé-archief, J. Engelen, map 0007.

1960 stak men definitief van wal met ditmaal naast Corijn Herman Lievens, die in de administratie zat van de Hasseltse normaalschool, Fernand Bronders die aan dezelfde instelling leraar was, Vincken, leraar aan het atheneum van Zonhoven en Willy Claes, toenmalig voorzitter van de SP-federatie Hasselt.³⁷

De voornaamste activiteit in deze afdelingen bestond uit het organiseren van voordrachten en debatten, veelal gewijd aan de uitdieping van wat ook wel eens het 'wetenschappelijk humanisme' werd genoemd. Dat wil in concreto zeggen dat die activiteiten vooral werden ingevuld met lezingen van academici over die materie waar ze zelf professioneel in onderlegd waren. Mensen met een andere sociale status kwamen daarbij nauwelijks of niet aan bod. Tevens was iedere vorm van cohesie compleet afwezig in de humanistische activiteiten. Waar het op aankwam was de bewustwording van de diversiteit te stimuleren wat duidelijk prevaleerde op een richtsnoer. De vrije discussie zonder *synthese* stond centraal, want die laatste kon afbreuk doen aan de individuele gewetensvrijheid en het antidogmatische karakter van het Vlaams humanisme.

Dezelfde geest vinden we terug in het tijdschrift 'Diogenes', dat verscheen vanaf 1953 en waarop men veel hoop stelde om het "modern humanisme" verder weerklank te doen vinden. De redactieraad bestond uit vooraanstaande intellectuelen die ook reeds met de stichting van het verbond waren bezig geweest, met name Broeckx, Cuypers, De Coninck, De Coster, Dille, Bouckaert en Herremans. Zij werden aangevuld met onder andere Frans Smits, voorzitter van de Antwerpse Willemsfondsafdeling, die eerste redactiesecretaris werd en Achilles Mussche, toenmalig voorzitter van het Vermeylenfonds.³⁸ De eerste jaargangen waren gericht op de theoretische verduidelijking van de humanistische doelstellingen. Vanuit een uitgesproken anti-dogmatische optiek werd het de bedoeling de lezer in te wijden in de grenzeloze diversiteit aan meningen die het humanisme herbergde:

"Lees deze Diogenes: U hoort de stem van humanisten over gans de wereld, nooit klinkt hun betoog op dezelfde wijze. Dat stoort ons niet; onze kracht ligt ook in verscheidenheid."³⁹

Oorspronkelijk bevatte 'Diogenes' dan ook hoofdzakelijk kleine artikelen met een probleemstellend karakter waardoor men de lezer zelf tot nadenken wou bewegen en desgevallend ook tot een eigen besluit wou brengen.

³⁷. Verwezen wordt hiervoor naar een brief van F. Bronders aan auteur, 2 juni 1997.

³⁸. *Diogenes*, januari 1953 (flap).

³⁹. K. CUYPERS, 'Diogenes zoekt de mens', In: *Diogenes*, januari 1953, p. 1.

CRISIS EN ANTWOORD:
HET SOCIAAL HUMANISME (1958-1961)

Kon men met een dergelijke aanpak tot de verbeelding van de doorsnee-onkerkelijke spreken? Dat blijkt uit de feiten niet evident te zijn. Herhaaldelijke klachten over het bij elkaar houden van de weinig talrijke leden doorspekken de briefwisseling van nationaal-secretaris Dille in die beginjaren. De Coninck maakte er reeds in 1953 gewag van dat het contact met de leden verloren ging. Het zou, zoals reeds eerder werd gezien, trouwens tot 1956 duren alvorens het humanisme ook buiten Antwerpen en Gent weerklank vond. Dat gaf blijkbaar een aanzet tot een raming van het ledental gezien toen pas voor het eerst openlijk een cijfer werd vrijgegeven: het betrof een 1500-tal leden verspreid over in totaal zeven afdelingen.⁴⁰ Van een succes bij een ruim buitenkerkelijk publiek kon moeilijk gewaagd worden, laat staan dan men aanspraak maakte op wat men zelf de ruime helft van de bevolking noemde. Met dat argument werd ook geschermd door de tegenstanders telkenmale men probeerde een doorbraak te forceren op twee andere actieterreinen van het HV, met name de televisie- en radio-uitzendingen en de strijd rond de moraal-cursus.

In 1955 had het HV de radio-uitzendingen geaccapareerd die sedert 1932 werden verzorgd door de vrijdenkers (J. Tyssens & E. Witte, 1996, p. 121). Een grote frustratie voor het HV was de permanente achterstelling tegenover de Franstalige equivalent die sedert 1955 bestond onder de naam van 'La Pensée et les Hommes'. Het comité dat verantwoordelijk was voor de uitzendingen was toen het gezamenlijk initiatief van 'L'Association des Professeurs de Morale', 'Le Centre P. Hymans', 'Le Droit Humain', 'Extension Universitaire', 'la Fondation Magnette', 'Inspection de l'Enseignement', 'Union Rationaliste', 'Institut Emile Vandervelde', 'La Libre Pensée', 'La Ligue de l'Enseignement' en 'Université Libre de Bruxelles'.⁴¹ Sedert het prille begin had dit comité een halfuur zendtijd per week verkregen, terwijl de Vlaamse equivalent het tot 1958 zou moeten rooien met een halfuur om de twee weken.⁴² 'La Pensée et les Hommes' zou ook veel vroeger een volledige gelijkberechtiging krijgen met de religieuze uitzendingen. In juni 1961 besliste de Franstalige beheerraad van de BRT-RTB immers tot het gelijkheidsprincipe met ingang van januari 1962. Dat hield een gevoelige uitbreiding in van de subsidies en een totale

⁴⁰ R. DEMEESTER, 'Het Humanistisch Verbond in het voorbije verenigingsjaar', In: *Dio- genes*, april 1957, p. 63.

⁴¹ Brief Van Hout aan Cuypers, 30 oktober 1961, archief HV, W. Matthijs, 60/C/611030.

⁴² K. CUYPERS, 'Meer en beter zendtijd in Radio en... Televisie', In: *Het Vrije Woord*, oktober 1956, p. 95.

onafhankelijkheid van het Franstalige comité.⁴³ Van dat laatste was op dat ogenblik langs Vlaamse kant zeker nog geen sprake. Men was verplicht zowel onderwerp als medewerkers twee à drie weken voor de uitzendingen op te geven, wat later diende hetzelfde te gebeuren met het script en tenslotte moesten de volledige teksten van alle gesproken mededelingen voorafgaandelijk door het NIR ingekeken worden.⁴⁴ Er kon dan ook enigzins terecht gewag worden gemaakt van censuur. De humanisten stelden voor die achterstelling vooral de katholieke machtspositie en de eruit voortvloeiende voorzichtigheid aan vrijzinnige kant verantwoordelijk. Kritische stemmen in het HV zagen het echter vanuit een andere invalshoek. Zo legde Vanhassel in een artikel in 'Het Vrije Woord' de vinger op de wonde door erop te wijzen dat men voor de systematische censuur vooral in eigen boezem diende te kijken gezien men tot dan toe niets had gedaan om de maatschappelijke positie van de vrijzinnigen in Vlaanderen te verstevigen.⁴⁵ Inderdaad bevestigen de bronnen dat alle vragen voor uitbreiding van de zendtijd systematisch gekoppeld werden aan de gebrekkige representativiteit. Dat is duidelijk af te leiden uit de correspondentie met de vertrouwenspersonen van het HV in de BRT, Julien Cuypers en Albert Maertens.⁴⁶ Zo blijkt uit een brief van Maertens aan de Gentse HV-voorzitter Adriaan Verhulst dat de katholieken op een bepaald ogenblik bereid waren de uitzendingen van 'levensbeschouwelijke' aard, waaronder de uitzendingen van het Vlaams Comité vielen, uit te breiden mits een nieuwe indeling van de gastprogramma's. Gezien het HV in de ogen van de katholieken immers slechts een beperkte groep vertegenwoordigde zou men onder deze rubriek ook de uitzendingen van godsdienstige leken onderbrengen. Door dit maneuver zouden de godsdienstige uitzendingen hetzelfde in aantal blijven terwijl ze er aldus nog programma's van christelijke moraal bij creëerden door een uitbreiding van de levensbeschouwelijke uitzendingen.⁴⁷ Men kon dan al, zoals voorzitter Cuypers, steeds verkondigen dat men de ruime helft van de bevolking vertegenwoordigde, de katholieken zagen uiteraard alleen de feiten. Onkerkelijkheid en bewuste vrijzinnigheid werden al te gemakkelijk met elkaar geïdentificeerd.

43. Brief Van Hout aan Cuypers, 30 oktober 1961, archief HV, W. Matthijs, 60/C/611030.

44. Brief Cuypers aan Raad van Beheer BRT, 22 november 1961, archief HV, W. Matthijs, 60/C/611122.

45. A. VANHASSEL, 'Onze Nationale Censuur', In: *Het Vrije Woord*, 1 juni 1960, p. 145.

46. Julien Cuypers was in de jaren vijftig voorzitter van het dagelijks bestuur en ondervoorzitter van de raad van beheer van het NIR; Maertens was in de vijftiger jaren eveneens beheerraadslid. (J.C. BURGELMAN, 1990, pp. 520-524). Correspondentie in zowel het Gentse VLC-archief als het HV-archief wijzen er duidelijk op dat zij zowat de beschermheren waren van de humanisten in het NIR.

47. Brief Maertens aan Verhulst, 23 december 1961, archief VLC Gent, Nancy De Blick, losse map.

Hetzelfde gold voor de initiatieven op het vlak van de organisatie van het vak niet-confessionele zedenleer. De achterstelling van de cursus in die periode dient begrepen te worden tegen de achtergrond van de toenmalige politiek-levensbeschouwelijke constellatie. Na de oorlog spitsten de schoolpolitieke tegenstellingen zich vooral toe op de eisen van subsidiëring van het vrij middelbaar onderwijs langs katholieke kant en de uitbreiding van het officiële net langs 'linkse' kant. De cursus niet-confessionele zedenleer zou in deze context slechts fungeren als één van de pasmunten waarrond schoolpolitieke vergelijkingen tot stand konden komen. Kenschetsend hiervoor was vooral de wet Buset-De Schrijver van 1948. Die stelde de verplichte keuze tussen godsdienst en niet-confessionele zedenleer voorop, maar werd terzelfdertijd vakkundig onthoofd door het ontbreken van bepalingen rond enerzijds de inspectie in de verschillende graden en afdelingen van het onderwijs (de reeds eerder genoemde Van Cauwelaert was de enige inspecteur), anderzijds rond een orgaan verantwoordelijk voor de opleiding, aanstelling en benoeming van leerkrachten moraal (J. Lory & A. Tihon, 1994, p. 257 & A. Macharis, 1997, pp. 76-77). Het HV nu zou zich, mede door de oprichting van een 'Werk-gemeenschap Leraars in Ethiek', tot doel stellen het partijpolitiek stilzwijgen rond de cursus te doorbreken. Toch bleek men, als puntje bij paaltje kwam, daartoe niet in staat. Tekenend daarvoor was dat een aantal door het HV geponeerde eisen ter verbetering van de gelaakte wet Buset-De Schrijver steeds opnieuw in dovemansoren vielen. Het betroffen onder andere de oprichting van een 'Hogere Raad voor de Zedenleer'⁴⁸, de invoering van een zedenleer-cursus in het lager onderwijs en de uitbreiding van de inspectie in alle graden en afdelingen van het onderwijs.⁴⁹ De minoritaire positie van het HV vormt zeker één van de verklaringen voor het onvermogen om enige verandering in die situatie te brengen.

Toen dan uiteindelijk een verslag van de Algemene Vergadering van het HV van mei 1959 melding maakte dat men ten opzichte van 1958 leden verloren had werd duidelijk dat de HV-effectieven op 1500 zouden blijven steken.⁵⁰ Het jaar erop bevestigde nog eens de neerwaartse trend. In 1960 spreekt men in de tot dan toe meest actieve afdeling Antwerpen voor het

⁴⁸ De 'Hogere Raad voor de zedenleer' diende opgericht te worden in afwachting van een universitaire vorming voor leraars moraal die toen nog niet bestond. Deze raad zou toezien op de beroepsvorming van toekomstige leerkrachten, de inhoud der leerprogramma's en de geschiktheid der leerkrachten, zie: 'Memorandum voor de heer minister van onderwijs', *Diogenes*, maart 1955, pp. 5-6.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Verslag van de vergadering van de algemene vergadering van het Humanistisch Verbond*, 23 mei 1959, AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 9. 196.

eerst over een daling van het aantal belangstellenden.⁵¹ Afdelingen als Brussel en Brugge weerspiegelden de terugval in belangstelling door hun sterk verminderd aantal activiteiten. Daar waar deze in 1956 nog respectievelijk dertien en zeventien activiteiten organiseerden haalden ze er in dezelfde volgorde vier jaar later niet meer dan vijf en één. Andere sedert jaren bestaande afdelingen als Leuven, Kortrijk en Limburg hadden eind jaren vijftig heel wat consolideringsproblemen en kwamen dientengevolge in 1960 zelfs aan geen enkele activiteit meer toe. Die afdelingen die dan nog wel tekenen van leven vertoonden scheerden ook geen hoge toppen meer: in Mechelen en Blankenberge dienden de HV-discipelen het nog te stellen met vier activiteiten en de afdeling Boom met twee. Slechts de traditionele bolwerken Antwerpen en Gent toonden zich uiteindelijk samen met Oostende nog leefbaar met elks tien activiteiten. Wanneer dan uiteindelijk een vergelijking wordt gemaakt van het totaal aantal activiteiten in de acht functionerende afdelingen voor de jaren 1956 en 1960 kan van een behoorlijke ernstige daling worden gesproken. Daar waar 1956 nog goed was voor welgeteld 68 debat- en voordrachtavonden telde men er in 1960 nog slechts 43 voor hetzelfde aantal afdelingen.⁵²

Lag de oorspronkelijke concipiëring van het *Humanistisch Verbond* door de stichters-vrijmetselaars aan de basis van die terugval? Was een hyperindividualistisch en boven de maatschappelijke realiteit zwevende ingesteldheid verantwoordelijk voor de bescheiden omvang die het verbond in de vijftiger jaren aannam? Uiteraard is het moeilijk dergelijke stelling aan te tonen. Toch zijn er een aantal belangrijke indicatoren in die richting. In het crisisjaar 1960 vond in de Antwerpse afdeling van het HV het concept van een 'sociaal humanisme' ingang. Prominente verdedigers van deze humanistische variant waren de reeds vermelde Vanhassel⁵³, toenmalig voorzitter van de Antwerpse afdeling en Jaap Kruithof⁵⁴, die juist in 1961-1962 bestuurslid werd van

⁵¹ *Verslag van de vergadering van het bestuur van de afdeling Antwerpen van het Humanistisch Verbond*, 9 mei 1960, AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 9. 196.

⁵² Voor de cijfers m.b.t. 1956 wordt verwezen naar: R. DEMEESTER, 'Het Humanistisch Verbond in het voorbije verenigingsjaar', In: *Diogenes*, april 1957, pp. 60-61; voor de cijfers m.b.t. 1960 wordt verwezen naar: *Overzicht van de activiteiten van de plaatselijke afdelingen in de loop van het jaar 1960*, AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 18.345.

⁵³ A. VANHASSEL (1926-) was eerste ondervoorzitter (1953) en later voorzitter van de Antwerpse afdeling (1960-'61), mede-stichter 'Werkgemeenschap Leraars voor Ethiek' waar hij tevens secretaris van was (1954-1964), tevens lid Raad Van Beheer HV, stichtend lid en bestuurslid OVM (1961), midden jaren zestig activiteiten binnen HV stopgezet. (J. FRANSEN, 1998, Bijlage 1).

⁵⁴ J. KRUIHOF (1929-) sedert 1955 lid van het HV, bestuurslid Antwerpse afdeling (1961-'62), oprichter denkgroep 'Dialectica' (1961-'62), later lid beheerraad en meewerkend in sturgroep die TV-uitzendingen verbond voorbereidde. (H. VAN DEN ENDEN, 1989, p. 16).

dezelfde afdeling. Beiden hielden een uitdrukkelijk pleidooi voor een diepgaande bezinning op algemeen menselijke en concrete problemen waarmee ze inderdaad een socialere invulling gaven aan het humanisme die niet langer strookte met de steriele ideologie van de vrijblijvende houding. Duidelijke stellingnamen op maatschappelijk vlak waren ten stelligste te promoten wilde men de grote onkerkelijke massa tot de verbeelding spreken. Waarom zou men geen stelling kunnen nemen in actuele kwesties als bijvoorbeeld de talentelling van 1960 of het amnestievraagstuk? Hun discours vond weerklank zodat het Antwerps bestuur zich omvormde tot een permanente studiec commissie, die maandelijks zou samenkomen om actuele gebeurtenissen vanuit humanistisch standpunt te bestuderen. Traditionele spreekbeurten met uitgesproken academische inslag werden afgeschaft en ruimen plaats voor forums en interactieve debatten die zouden toelaten een positieve, concrete en gemeenschappelijke inhoud voor het humanisme uit te werken en op basis waarvan eensgezinde, ondubbelzinnige standpunten naar buiten toe mogelijk werden. Een aantal maanden later, in mei 1961 werd al het denk- en discussiewerk neergeschreven in een plaatselijk ontwerp van principesverklaring. Het humanisme werd er heel duidelijk gedefinieerd als een integraal-menselijke houding die in het sociale wortelde en zich op sociaal gebied te realiseren had. Dat betekende dan ook in concreto dat stellingnamen op maatschappelijk vlak voortaan niet langer taboe waren.

Boekte deze aanpak nu resultaten? Het antwoord luidt ondubbelzinnig ja. In het jaar 1961 steeg de belangstelling zienderogen. Op de bestuursvergadering van 11 januari 1961 werd reeds gesproken van een zeer talrijk publiek dat door de lopende debattenreeks werd aangetrokken.⁵⁵ Volgens voorzitter Vanhassel zelf bereikte men in die jaren in toenemende mate ook mensen uit arbeiderskringen.⁵⁶ De belangstellingscijfers bevestigen inderdaad deze trend: debatten door bijvoorbeeld Ernest Mandel, op dat ogenblik trouwens samen met Kruithof betrokken rond de redactie van het weekblad *Links*⁵⁷, De Coninck en Vanhassel haalden nooit eerder bereikte aantallen van 200 belangstellenden. Gemiddeld werd uiteindelijk in dat bewust jaar 133 aanwezigen per activiteit opgetekend. Dat was een significante stijging tegenover het jaar ervoor toen men gemiddeld slechts 70 aanwezigen per activiteit telde. De cijfers spreken echter nog meer in vergelijking met de effectieven van de andere afdelingen op dat ogenblik. De Gentse afdeling, die in de jaren vijftig het grootst aantal

^{55.} *Verslag van de bestuursvergadering van het Humanistisch Verbond, afdeling Antwerpen*, 11 januari 1961, AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 17.340.

^{56.} A. VANHASSEL, 'Ter verantwoording van het Antwerps manifest: naar een positieve humanistische beweging', In: *Het Vrije Woord*, 15 juni 1961, p. 166.

^{57.} *Vooruitlopen op het Vlaamse socialisme. 25 jaar Links*, Leuven: Kritak, 1984, p. 158.

leden vertegenwoordigde, volgde die stijgende trend niet: in 1959 haalde men nog gemiddeld 48 belangstellenden op de activiteiten, in het jaar 1961 bleef dat min of meer stabiel op 51. Brussel en Brugge als derde en vierde grootste afdeling vielen zelfs zienderogen terug: Brugge dat in 1959 nog gemiddeld 47 aanwezigen kon verwelkomen diende zich in 1961 er nog met 32 tevreden te stellen. Daarenboven viel ook hun aantal activiteiten spectaculair terug: in 1959 nog 13, in 1960 en 1961 nog respectievelijk 1 en 2. Brussel hield met gemiddeld 33 aanwezigen per activiteit nog net de helft over van 1959 toen men nog prat kon gaan op een gemiddeld aantal van 66. Het aantal activiteiten bleef hier wel stabiel.⁵⁸

Maar hoe reageerde het hoofdbestuur nu op deze ontwikkelingen? Het stond buiten kijf dat gezamenlijk stellingnemen op maatschappelijk vlak niet strookte met de ideologie van de vrijblijvende houding en onverzoenlijk was met de uitermate vage doelstellingen waaraan de principiële verklaring uiting gaf. De verwachting van de Antwerpse bestuursleden dat hun voorbeeld eventueel bij het hoofdbestuur navolging zou vinden bleek spoedig ijdele hoop. Op een vergadering van 17 juni 1961 werd duidelijk gesteld dat de uitdieping van de humanistische standpunten niet ten koste mocht gaan van de oorspronkelijke ruimheid van principiële verklaring.⁵⁹ Er zou dan ook in gesloten commissie op toegezien worden dat aan de nationale principiële verklaring niet getornd zou worden. Significant hiervoor was bijvoorbeeld het humanistisch congres van Blankenberge begin 1961 waar zelfs concrete voorstellen tot stellingname inzake atoombewapening, geboorteregeling en een preventieve politiek voor geesteshygiëne sterk werden aangevochten. Toen Leo Apostel, toenmalig voorzitter van de Brusselse afdeling, zich uitsprak voor een unilaterale ontwapening, werd geopperd dat een stellingname inzake deze materie niet in de ideologie van het HV besloten lag. Ook een stelling ten voordele van een geboorteregelingpolitiek werd afgewezen gezien sommigen hiertegen bezwaren hadden op grond van het feit dat deze heel individuele motieven had die ieder voor zichzelf moest verantwoorden. De door Apostel sterk voorgestane voorstellen ten voordele van een motie inzake een algemene preventieve politiek voor geesteshygiëne droeg eveneens de algemene goedkeuring niet weg.⁶⁰ Men bleef dus grotendeels vasthouden aan de neutraliteit op maatschappelijk vlak. Het 'sociaal humanisme' zelf werd echter niet verworpen,

⁵⁸. Overzichten van de activiteiten van de plaatselijke afdelingen in de loop van de jaren 1960 en 1961 zijn te vinden in: AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 18.345: Voor 1959 wordt verwezen naar: VUB archiefdienst; Karel Cuypersfonds, 77.

⁵⁹. *Verslag van de Vergadering van de Beheerraad van het HV*, 17 juni 1961, AMSAB Antwerpen, Michel Oukhow, 18.345.

⁶⁰. Brief Apostel aan Schellens, 1961, VUB archiefdienst, Karel Cuypersfonds, 77.

integendeel, het werd beschouwd als één van die vele varianten waaraan het 'modern humanisme' rijk is. Maar daar schuilt meteen ook het addertje onder het gras: ook het sociaal humanisme was een keuze van het individu, die wel het recht had dat ten persoonlijksten te uiten en zelfs in praktijk te brengen, doch van zodra daarmee aanspraak werd gemaakt op representativiteit voor het verbond als geheel was een duidelijk niet het antwoord. Het sociaal humanisme werd met andere woorden als het ware geïntegreerd in de ideologie van de vrijblijvende houding. De vernieuwingsgezinden hadden in de strijd met het hoofdbestuur dan ook duidelijk het onderspit gedolven.

CONCLUSIE

Als voornaamste conclusie kan vastgesteld worden dat het HV zelf zijn aanpak weinig gericht heeft op de doorsnee-buitenkerkelijke. Het milieu waarin het HV vorm kreeg, namelijk het maçonnieke triumviraat 'Marnix', 'De Zwijger' en 'Balder' werkte dit duidelijk reeds van in den beginne in de hand. Spilfiguren als Cuypers, Dille en De Coninck zagen als vrijmetselaars de noodzaak in om, via de stichting van een HV, een sociale ruimte te creëren voor een ruim onkerkelijk publiek die niet allen hun weg konden of wilden vinden naar de loges. Het staat buiten kijf dat zij daarmee getuigden van een zekere maatschappelijke dynamiek die de intern verdeelde loges tot dan toe grotendeels ontbeerden. Een negatieve repercussie was echter dat de door hen geformuleerde beginselverklaring universeel geldig diende te zijn. Net als de evolutie van de Belgische vrijmetselarij sedert het eind van de negentiende eeuw verkeerde men dientengevolge in een structureel onvermogen om een consensus te bereiken rond gelijk welke maatschappelijke problematiek, zodat een actie op dat terrein bij voorbaat uitgesloten was. De humanist in spe kon aldus niet bogen op een positief gesynthetiseerde inhoud van het humanisme zodat hij volkomen op individuele kracht zijn niet-confessionele levensbeschouwing diende uit te diepen. Deze geesteshouding drukte onmiskenbaar een stempel op de verdere evolutie van het HV. De lokale afdelingen ontstonden in intellectuele kringen en affirmeerden zich in hoofdzaak via een lezingen- en debattencultuur waarbij de diversiteit van meningen belangrijker werd geacht dan het uitwerken van een positieve synthese.

Dergelijke aanpak bleek inderdaad niet van aard een ruim publiek van onverschillige buitenkerkelijken aan te trekken. In de eerste tien jaar van het HV schommelde het totale ledental steeds rond een bescheiden 1500-tal leden. Toen in 1959 en 1960 deze toch al geringe belangstelling zienderogen in elkaar schrompelde begonnen sommigen daarvoor het doorgedreven individualisme en de boven de maatschappelijke realiteit zwevende ingesteldheid van het HV-establishment verantwoordelijk te stellen. Volgens prominenten als Vanhassel, Kruithof en Apostel moest het humanisme positief en in sociale zin

omlijnd worden. Dat verzet culmineerde in de actie van de Antwerpse afdeling in 1960-'61. Onder het voorzitterschap van Vanhassel ging het bestuur een uitgesproken sociale koers varen, waarbij het zich niet langer onthield van collectieve stellingnamen in maatschappelijke kwesties. De lezingen- en debattencultuur maakte plaats voor interactieve debatten en forums die als einddoel de formulering van een positieve en gesynthetiseerde inhoud van het humanisme hadden, dat zich over alle mogelijke maatschappelijke problemen een beeld vormde en er zich collectief over uitsprak. Deze nieuwe aanpak boekte ondubbelzinnige resultaten. De belangstelling voor de activiteiten van de Antwerpse afdeling steeg zienderogen en zelfs tot daarvoor nooit eerder gehaalde aantallen. Alle andere afdelingen bleven terzelfdertijd in lethargie steken. Desondanks lieten de successen van de Antwerpse afdeling het hoofdbestuur stoïcijns onberoerd. De beginselverklaring van het HV bleef, ondanks vele kritiek, zoals ze van in den beginne was geconcipeerd. De houding van de Antwerpse afdeling was doodgewoon niet representatief voor het verbond als geheel. Het sociaal humanisme werd dientengevolge als het ware geïntegreerd in datgene waar men juist tégen ageerde, namelijk het vrijblijvend systeem. In die zin dolven de sociaal-vooruitstrevenden, ondanks hun zichtbare succes om een ruimer publiek aan te spreken, duidelijk het onderspit. Individualisme en universalisme wonnen het van een sociaal gesynthetiseerd humanisme. Voor de discrepantie tussen het aantal onkerkelijken en de effectieven van het georganiseerde humanisme kon dan ook in eigen boezem gekeken worden.

LIJST VAN AFKORTINGEN

AMSAB	Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek (Nederland)
GO	Grootoosten
HOI	Humanistisch Opleidingsinstituut (Nederland)
HV	Humanistisch Verbond
IHEU	International Humanist and Ethical Union
NIR	Nationaal instituut van de Radio-omroep
OVV	Oudervereniging voor de Moraal
RUG	Rijksuniversiteit Gent
ULB	Université Libre de Bruxelles
UVV	Unie van Vrijzinnige Verenigingen
VUB	Vrije Universiteit Brussel

BIBLIOGRAFIE

- R. ANSELIN, "Terugblik op de eerste decennia van het HV te Brugge", in *Vrijzinnige Activiteitenkalender*, 1992, 2, pp. 15-18.
- L. APOSTEL, *Vrijmetselarij. Een wijsgerige benadering*, Antwerpen-Baarn, Hadewijch, 1992.
- J. BILLIET, K. DOBBELAERE e.a., *Kerk, godsdienst en samenleving*, Assen, Van Gorcum en comp., 1982 (Serie Aspecten van de samenleving, 11)
- J.C. BURGELMAN, *Omroep en politiek in België. Het Belgisch audio-visueel bestel als inzet en resultante van de naoorlogse partijpolitieke machtsstrategieën 1940-1960*, Brussel, BRT-uitgave, 1990.
- F. CLOSSET, *Raymond Herreman*, Brussel, A. Manteau NV, 1961.
- P. DERCKX & B. GASENBEEK (red.), *Jaap Van Praag. Vader van het moderne Nederlandse humanisme*, Utrecht, De Tijdstroom, 1997.
- J. DHONDT, "Over onkerkelijkheid", in *Bevrijdend Denken*, Amsterdam-Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1956, pp. 100-122.
- K. DOBBELAERE, "Seculariseringsprocessen in Vlaanderen", in *Tijdschrift voor sociologie*, 1, 1980, pp. 5-20.
- E.S.T.B., "Lucien De Coninck en de vrijmetselarij", in *Lucien De Coninck, bioloog, humanist, 't zaller 1909-1986*, Gent, uitgave Oudledenbond 't Zal Wel Gaan, 1990, pp. 35-36.
- H. FABER, T.T. TEN HAVE & J.P. KRUIJT, *Ontkerkelijking en Buitenkerkelijkheid in Nederland, tot 1960*, Assen, Van Gorcum en Comp. NV, 1970.
- T. FLOKSTRA & S. WIELING, *De Geschiedenis van het Humanistisch Verbond 1946-1986*, Utrecht, De Walburg Pers, 1986.
- J. FRANSEN, *Het Humanistisch Verbond: Ontstaan, uitbreiding en crisis (1951-1961)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, VUB, 1997.
- J. FRANSEN, "Mogelijkheden en beperkingen van een "sociaal humanisme". Omtrent ideologische conflicten binnen het Vlaams Humanistisch Verbond (1951-1961)" in *Brood & Rozen*, 1998, 2, pp. 75-91.
- B. KEMP, *Johan Daisne*, Antwerpen, Helios, 1974.
- Liber Memorialis 1930-1980. Faculteit der Geneeskunde*, Gent, Alumnifonds, 1980.
- H. LIPS, *Bevrijdend Humanisme*, Utrecht, Humanistisch Verbond, 1971.
- J. LORY & A. TIHON, "L'enseignement de la morale indépendante en Belgique, 19e-20e siècles" in *Variations sur l'éthique. Hommage à Jacques Dabin*, Brussel, 1994 (Public. des facultés universitaires St. Louis, 63), pp. 217-262.
- A. MACHARIS, *Het onderricht in de katholieke godsdienst en de niet-confessionele zedenleer in het rijksonderwijs gedurende de periode van de Tweede Wereldoorlog tot het Schoolpact*, Onuitgegeven seminarie-oefening, VUB, 1997.
- W. MATTHIJS, ... *Vanzelfsprekend, 35 jaar Humanistisch Verbond*, Antwerpen, HIMM, 1988.
- J. TYSENS, "L'organisation de la laïcité en Belgique", in A. DIERKENS (éd.), *Pluralisme religieux et laïcités dans l'union européenne*, Brussel, Editions de l'Université, 1994, pp. 55-69. (Problèmes d'Histoire de Religions, 5/1995)
- J. TYSENS, *Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie 1918-1940*, Brussel, VUBPress, 1993.
- J. TYSENS, "Een Vlaamse inbreng in de vrijzinnige actie rond de Schoolkwestie in de jaren dertig. Van de Vrienden van het Officieel Onderwijs naar het Algemeen Verbond ter Verdediging van het Openbaar Onderwijs", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIV, 1993, 3-4, pp. 353-397.
- J. TYSENS, "Vrijmetselarij te Gent 1763-1940", in A. VERHULST & L. PAREYN, *Huldeboek Prof. Dr. M. Bots. Een bundel historische en wijsgerige opstellen*, Gent, Liberaal Archief, 1995, pp. 237-261.
- J. TYSENS & E. WITTE, *De Vrijzinnige Traditie in België. Van getolereerde tegencultuur tot erkende levensbeschouwing*, Brussel, VUBPress, 1996 (Balans, 7)

H. VAN DAELE, *150 jaar stedelijk onderwijs te Antwerpen 1819-1969*, Stad Antwerpen, 1969.

H. VAN DEN ENDEN, "Een biografisch profiel van Jaap Kruithof", in H. VAN DEN ENDEN, *Dwarsdenken. Omtrent Jaap Kruithof*, Berchem, EPO, 1989.

E. WILLEKENS, *Karel Cuypers. 1902-1986. Profiel van een humanist*, Brussel, Vrijzinnig studie-, archief- en documentatiecentrum Karel Cuypers, 1987, (Prominente vrijzinnigen, 2).

E. WITTE, "La franc-maçonnerie belge face au mouvement flamand du XIXe siècle" in H. HASQUIN, *Visages de la franc-maçonnerie belge du XVIIIe au XXe siècles*, Bruxelles, ULB, 1985, pp. 245-255.

E. WITTE, "Pierre-Théodore Verhaegen en de vrijmetselarij", in *Pierre-Théodore Verhaegen 1796-1882*, Brussel, VUBPress, 1996, pp. 51-64.

E. WITTE, "De Belgische Vrijdenkersorganisaties (1854-1914)", in *Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting*, V, 1977, pp. 127-286.

**L' "Humanistisch Verbond":
origines, extension et crise (1951-1961)**

JAN FRANSEN

RÉSUMÉ

Par la création de l' «Humanistisch Verbond» (Ligue humaniste) en 1951, on tente de former une communauté de personnes sans appartenance religieuse à côté du pilier catholique établi. Le projet échoue: il s'avère assez rapidement, en effet, que ce groupe se sent peu concerné par l'appel humaniste. Cet état de fait a un rapport avec le milieu d'origine de l'HV, notamment les loges maçonniques «Marnix van Sint-Aldegonde», «Balder» et «De Zwijger». Des maçons tels Robert Dille, Karel Cuypers et Lucien De Coninck ont érigé l'HV en organisation profane, basée sur des principes maçonniques. Le but en est la formation d'un milieu intellectuel dans lequel des personnes extérieures à l'Église puissent élaborer une philosophie de vie positive, en dehors de la morale catholique omniprésente. La définition extrêmement vague des fondements de l'HV forme un aspect plutôt négatif qui dessert cet objectif. Le principe maçonnique de la liberté de conscience individuelle en est la cause. Celui-ci entrave certaines prises de positions socio-politiques et empêche, dès lors, de donner un contenu plus positif à l'humanisme. En fin de compte, cette approche se paiera par des difficultés de recrutement au sein de l'HV: ce dernier n'atteint pas plus de 1500 membres. Aussi, à la fin des années cinquante, quelques humanistes, principalement de la section anversoise de l'HV, promeuvent une attitude alternative à l'égard de la sécularisation. Vanhassel, Apostel et Kruithof, en particulier, donnent explicitement à l'entreprise un contenu plus positif, orienté dans un sens social qui pour eux, doit prévaloir sur l'attitude plus libre découlant de la conception originelle de l'HV. Grâce à cette position, ils obtiennent des succès notoires. Le nombre de membres augmente dans la section anversoise, tandis que toutes les autres font du sur place. Malgré tout, les dirigeants de l'HV maintiennent la largeur de vue de leur déclaration de principe, afin de préserver la liberté de conscience de chaque membre. En d'autres termes, l'humanisme social reste un choix strictement personnel qui ne liera jamais l'HV dans son ensemble. Cette position rigide explique, finalement, le nombre très modeste de membres de ce groupe d'intellectuels.

**The Humanist Union:
Origin, Expansion and Crisis (1951-1961)**

JAN FRANSEN

SUMMARY

In 1951 the 'Humanistisch Verbond' was set up with the intention to form a community for the churchless alongside the catholic pillar. That aim ended in failure. The mass of churchless turned a deaf ear to the appeal of the HV. There is evidence that this failure was linked to the milieu in which the HV was formed, namely the freemasons' lodges 'Balder', 'Marnix van Sint-Aldegonde' and 'De Zwijger'. Freemasons as Robert Dille, Karel Cuypers and Lucien De Coninck wanted to create a profane organization based on masonic principles. The result had to be the disposition of an intellectual milieu in which the churchless could deepen their philosophy of life beyond the omnipresent catholic ethics. A negative point with reference to the objective of uniting the churchless was the vague definition of the basic principles. This vagueness was the result of the masonic principle of the radical freedom of conscience of each member of the lodge. It seems obvious that such principle precluded social and political positions and the elaboration of a positive synthetical content of humanism. That approach turned out wrong with regard to the membership recruitment: in the fifties the HV counted no more than 1500 members. In reaction to that poor result some figures of the Antwerp section tried to promote an alternative approach at the end of the fifties with regard to the secularization. Vanhassel, Kruithof and Apostel formulated a positive synthetical content of humanism in social sense as an answer to the prevailing noncommittal attitude of the freemasons-founders. They achieved striking results. More and more people joined the HV in Antwerp while in the meantime the other branches stagnated. In spite of this all the elite maintained the vagueness of his basic principles in order to guarantee the liberty of conscience of each member. A social humanism was in other words a stringent individual choice and thus not representative for the HV as a whole. Therefore the elite of the HV was not free from blame for its own minority position.